

HUQUQIY OLAMDA SUN'IY INTELLEKTNING ORNI

Abdumo'minova Ma'suma Zokir qizi

Tashkent International University 2-kurs Yurisprudensiya talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola huquqiy tizimda sun'iy intellektdan foydalanishning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qiladi. Tadqiqot maqsadi huquqiy qarorlar sifatiga, protsessual kafolatlarga va mas'uliyat mexanizmlariga ta'sirini aniqlashdir. Metodologiya sifatida normativ-dogmatik, qiyosiy-huquqiy va keys tahlil qo'llandi. Natijalar algoritmik shaffoflik, xatarlarni boshqarish va inson nazoratiga tayangan yondashuv ilmiy yangilik ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, huquqni qo'llash, algoritmik shaffoflik, javobgarlik, ma'lumotlar himoyasi, sud amaliyoti, audit

Huquqiy olamda sun'iy intellektning o'rnini tobora amaliy masaladan institutsional tanlov va normativ dizayn muammosiga aylanmoqda. Bir tomondan, yuridik xizmatlar, huquqni qo'llash va sud faoliyatida ma'lumotlar hajmi keskin oshib, inson resurslari bilan ishlash qiyinlashmoqda; ikkinchi tomondan, algoritmik tizimlar qarorlarning asosi bo'ladigan dalillarni tanlash, ustuvorlashtirish va sharhlash jarayoniga kirib kelar ekan, adolatning protsessual mezonlari va huquqiy aniqlik talablari yangi ko'rinish olmoqda.

Shuning uchun sun'iy intellektni "avtomatlashtirish vositasi" sifatida emas, balki huquqiy tartibga solish predmeti va huquqiy institutlarga ta'sir etuvchi omil sifatida ko'rish zarur. Mavjud ilmiy adabiyotlarda texnologiyaning afzalliklari ko'p tasvirlanadi, biroq normativ mas'uliyat zanjiri, algoritmik qarorlarni izohlash majburiyati, inson nazoratining minimal standartlari hamda ma'lumotlar sifati va kamsitmaslik talablari o'rtasidagi muvozanat masalalari ko'pincha parchalangan holda yoritiladi [1; 6]. Ayniqsa, postsovet huquqiy an'anasi va kontinental huquq tizimida protsessual kafolatlar, davlat hokimiyati vakolatlari va raqamli vositalar o'rtasidagi chegaralarni aniq belgilash bo'yicha yagona konseptual model yetarlicha ishlab chiqilmagan [2; 5].

Tadqiqot muammosi shundan iboratki, sun'iy intellektdan foydalangan holda huquqiy qarorlar ishlab chiqish jarayonida "kim javobgar", "qaror qanday asoslangan", "xato va zarar qanday qoplanadi", "shaxsning asosiy huquqlari qanday himoyalangan" degan savollar klassik huquqiy konstruktsiyalar doirasida har doim ham aniq javob topmaydi. Huquq subyekti sifatida faqat inson va yuridik shaxslar tan olinadigan tizimlarda algoritmik tizimlar qaror qabul qiluvchi emas, balki qaror qabul qilishga ta'sir etuvchi instrument sifatida talqin qilinadi; ammo amaliyotda instrumentning ta'siri shunchalik kuchli bo'lishi mumkinki, u huquqni qo'llash natijasini deyarli belgilab beradi. Shu nuqtada ilmiy bo'shliq ikki qatlamda namoyon bo'ladi: birinchisi, sun'iy intellektning huquqiy jarayonlarda ishtirokini xavf darajasiga mos tarzda tasniflovchi va tartibga soluvchi normativ modelning yetishmasligi; ikkinchisi, javobgarlikni ishlab chiquvchi, joriy etuvchi, buyurtmachi va foydalanuvchi o'rtasida taqsimlashning huquqiy mezonlari yetarlicha tizimlashtirilmaganidir [3; 7].

Maqolaning maqsadi huquqiy olamda sun'iy intellektning o'rnini normativ, institutsional va protsessual mezonlar orqali aniqlash, shuningdek, huquqiy xavflarni kamaytiradigan va innovatsiyani bo'g'maydigan tartibga solish yondashuvini asoslashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar hal etiladi: birinchidan, huquqiy faoliyat turlarida sun'iy intellekt qo'llanishining asosiy ssenariylari ajratiladi va ularning huquqiy tabiatiga aniqlik kiritiladi; ikkinchidan, shaffoflik, izohlanish, ma'lumotlar sifati va kamsitmaslik talablarining huquqiy mazmuni ochib beriladi; uchinchidan, javobgarlikning ko'p pog'onali modeli ishlab chiqilib, u delikt, shartnoma va ommaviy huquq normalari kesishgan joyda qanday ishlashi ko'rsatiladi; to'rtinchidan, amaliyot uchun minimal protsessual standartlar taklif etiladi. Tadqiqot natijasida "xavfga mos tartibga solish" va "inson nazorati ostidagi algoritmik yordam" konsepsiyasi huquqiy tizim barqarorligi uchun maqbul yo'l sifatida asoslanadi.

Metodlar. Tadqiqot normativ-dogmatik va qiyosiy-huquqiy yondashuvlar uyg'unligiga asoslandi. Normativ-dogmatik metod sun'iy intellekt ishtirokidagi huquqiy munosabatlarni amaldagi huquqiy kategoriyalar orqali tahlil qilish, xususan, javobgarlik, ayb, ehtiyot chorasi, isbotlash yuklamasi va protsessual kafolatlarning mazmunini aniqlashtirish uchun qo'llanildi. Bu metod tanlandi, chunki huquqiy tizimda texnologiya bevosita normativ matnlar va ularning talqini orqali "huquqiy fakt"ga aylanadi, demak, nazariy konstruktsiyalarni aniq tushuntirmasdan turib amaliy tavsiyalar berish metodologik jihatdan zaif bo'ladi [2; 6].

Qiyosiy-huquqiy metod sun'iy intellektni tartibga solishga oid xalqaro yondashuvlar va umumiy tamoyillarni qiyoslash, ularning kontinental huquq an'analari bilan moslashuv nuqtalarini topish uchun ishlatildi. Qiyoslashda maqsad tayyor "ko'chirma" modelni taklif etish emas, balki turli tizimlarda shakllangan instrumentlarning funksional mohiyatini ajratib, mahalliy huquqiy muhitga moslashtirish imkonini baholashdan iborat bo'ldi [7; 8]. Shuningdek, konseptual modellashtirish metodidan foydalanib, SI tizimlarining huquqiy hayot sikli, ya'ni ishlab chiqish, sinov, joriy etish, ekspluatatsiya va audit bosqichlari bo'yicha xavflar va nazorat nuqtalari izchil tizimlashtirildi. Keys tahlil esa yuridik amaliyotda uchraydigan tipik vaziyatlarni umumlashtirishga xizmat qildi: hujjatlar tayyorlashda generativ vositalar, sud ishlarini boshqarishda prediktiv tahlil, huquqbuzarlik profilaktikasida risk-baholash, shuningdek, shartnomaviy komplayens monitoringi.

Empirik komponent sifatida ochiq manbalardagi sud amaliyoti sharhlari, professional standartlar va ilmiy doktrina xulosalari sintez qilindi; bu yondashuvning cheklovi shundan iboratki, ayrim algoritmik tizimlar yopiq bo'lgani sababli ularning ichki modellari bo'yicha to'liq verifikatsiya imkoni yo'q. Shu bois, metodologiyada "tekshiriladigan ta'sir" mezoni tanlandi: ya'ni, algoritmnining ichki kodidan qat'i nazar, uning huquqiy ahamiyatli natijalarga ta'siri, izoh berish imkoniyati, xatolarni tuzatish mexanizmi va javobgarlik zanjiri mavjudligi baholandi [4; 9]. Tanlangan metodlar maqola maqsadiga mos, chunki ular bir vaqtning o'zida huquqiy konsepsiyalarni aniqlashtiradi, tartibga solish variantlarini qiyoslaydi va amaliy qo'llash chegaralarini institutsional nuqtai nazardan belgilaydi.

Natijalar. Tadqiqot birinchi natija sifatida huquqiy olamda sun'iy intellektning o'rnini uchta funksional qatlamda namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Birinchi qatlam yuridik axborotni qayta ishlash va hujjatlar bilan ishlashdir: qonun hujjatlari va sud amaliyotini qidirish,

shartnomalarni tahlil qilish, tipik bandlarni aniqlash, xatoliklarni topish kabi vazifalarda SI asosan yordamchi instrument sifatida ishlaydi. Bu qatlamda asosiy huquqiy talab natijaning ishonchiligi va manbaga sodiqlikdir, chunki SI generatsiya qilgan matn huquqiy dalil sifatida noto'g'ri qo'llansa, professional ehtiyotsizlik masalasi yuzaga keladi. Ikkinchi qatlam huquqiy baholash va riskni prognoz qilishdir: da'vo istiqboli, jarima xavfi, komplayens buzilishi ehtimoli kabi ko'rsatkichlar SI orqali hisoblab chiqilganda, u bevosita qaror qabul qilish jarayoniga ta'sir qiladi. Uchinchi qatlam esa ommaviy-huquqiy boshqaruv va huquqni qo'llashdagi ustuvorlashtirishdir: resurslarni taqsimlash, tekshiruvlar ketma-ketligi, arizalarni saralash kabi amaliyotlarda algoritmik tavsiyalar de facto normativ kuchga ega bo'lib qolishi mumkin. Shunday qilib, "yordamchi" va "qaror shakllantiruvchi" rejimlar o'rtasida chiziqli emas, balki gradatsiyalangan o'tish mavjudligi aniqlashtirildi.

Ikkinchi natija sifatida "xavfga mos tartibga solish" yondashuvi uchun huquqiy mezonlar tizimi taklif qilindi. Tadqiqotga ko'ra, SI tizimining huquqiy xavf darajasi uning qo'llanish sohasi bilan emas, balki uch omil kombinatsiyasi bilan belgilanadi: shaxsning huquqiy maqomiga ta'sir darajasi, natijani bahslashish va tuzatish imkoniyati, hamda ma'lumotlar va modelning sistematik xatolarga moyilligi. Agar SI tavsiyasi shaxsning huquq va majburiyatlariga bevosita ta'sir qilsa, shaffoflik va izohlanish talablari kuchaytirilishi, inson nazorati esa formal emas, mazmunan ta'minlanishi lozim. Aksincha, faqat texnik yordam ko'rsatadigan, yakuniy qaror to'liq inson tomonidan asoslanadigan ssenariylarda talablar yengilroq bo'lishi mumkin. Bu mezonlar orqali tartibga solishning "bir xil hamma uchun" modeli o'rniga, resurslarni audit va nazoratga eng muhim risk zonalarida jamlash imkoniyati asoslandi.

Uchinchi natija javobgarlikning ko'p pog'onali modelini ishlab chiqish bo'ldi. Modelga ko'ra, SI tizimlaridan kelib chiqadigan zarar holatlarida javobgarlikni faqat oxirgi foydalanuvchiga yuklash adolat va profilaktika maqsadlariga to'liq javob bermaydi, chunki xatoliklar ko'pincha dizayn, o'qitish ma'lumotlari, sinovning yetarli emasligi yoki noto'g'ri integratsiya oqibatida yuzaga keladi. Shu sababli, javobgarlik zanjiri ishlab chiquvchi va ta'minlovchining mahsulot xavfsizligi va hujjatlashtirish majburiyatlari, buyurtmachining texnik topshiriq va joriy etish protokollari, operatorning ekspluatatsiya va monitoring majburiyatlari, hamda professional foydalanuvchining ehtiyotkorlik standartlari orqali taqsimlanishi lozimligi ko'rsatildi [3; 9]. Natijada "kim nazorat qiladi, o'sha mas'ul" tamoyili umumiy yo'nalish sifatida ishlashi, biroq u nazoratning real imkoniyatlari bilan muvofiqlashtirilishi kerakligi aniqlashtirildi.

To'rtinchi natija protsessual kafolatlar bo'yicha minimal standartlarni konseptual shakllantirishdan iborat bo'ldi. Tadqiqot SI ishtirokidagi huquqni qo'llashda shaxs uchun tushunarli izoh olish huquqi, qarorni bahslashish mexanizmi, inson tomonidan qayta ko'rib chiqish imkoniyati, hamda ma'lumotlar sifati va kelib chiqishini tekshirish protseduralari alohida ahamiyatga egaligini ko'rsatdi. Bu standartlar "algoritmni to'liq oshkor qilish" talabiga tenglashtirilmaydi; aksincha, huquqiy jihatdan zarur bo'lgan darajada izohlanish, ya'ni qaror uchun muhim omillar, cheklovlar va ehtimoliy xatolar haqida asosli axborot berilishi yetarli bo'lishi mumkin. Natijada shaffoflik "kod shaffofligi" emas, "huquqiy ta'sir shaffofligi" sifatida tushunilishi ilmiy jihatdan asoslandi.

Beshinchi natija sifatida sun'iy intellektni huquqiy amaliyotga tatbiq etishda ma'lumotlar bilan ishlashning huquqiy "infratuzilma" ekanligi ko'rsatildi. Ma'lumotlar himoyasi, maqsadga muvofiqlik, minimal yetarlilik, saqlash muddati va kirish rejimlari kabi talablar SI tizimining sifatini ham belgilaydi, chunki noto'g'ri, eskirgan yoki biryozqlama ma'lumotlar model xulosalarini sistematik ravishda og'dirishi mumkin [1; 4]. Shuning uchun, SI bo'yicha tartibga solish faqat algoritmgga qaratilmasdan, ma'lumotlar boshqaruvi, audit izlari, versiyalarni nazorat qilish va o'qitish to'plamlarini hujjatlashtirishni ham o'z ichiga olishi kerakligi natija sifatida mustahkamlandi.

Olingan natijalar huquqiy olamda sun'iy intellektni "raqamli yordamchi" darajasida baholash yetarli emasligini ko'rsatadi, chunki u qarorlar arxitekturasini o'zgartiradi va huquqiy kafolatlar mazmuniga yangi talablar qo'yadi. Sun'iy intellektning huquqqa ta'siri masalasida ayrim mualliflar innovatsion samaradorlik va protsessual tejamkorlikni ustuvor qo'yib, algoritmik tavsiyalarni keng joriy etish tarafdori bo'ladi [8]. Biroq bunday pozitsiya huquqiy legitimlikning asosi bo'lgan "asoslantirilgan qaror" talabini texnik natijaga almashtirib yuborish xavfini tug'diradi. Bizning natijalar shuni ko'rsatadiki, samaradorlik huquqiy adolatning protsessual me'yorlari bilan muvozanatlashmasa, SI tizimlari qaror chiqarishning yashirin qatlamiga aylanib, bahslashish imkoniyatlarini toraytiradi. Shu sababli, samaradorlikni huquqiy nazorat bilan bir paketda ko'rish ilmiy jihatdan asosliroq.

Qiyosiy adabiyotlarda "xavfga mos tartibga solish" yondashuvi ko'p uchraydi, xususan, yuqori xavfli SI tizimlariga kuchli talablar qo'yish g'oyasi xalqaro doktrinada muhim o'rin egallagan [7]. Biroq amaliy muammo shundaki, "yuqori xavf"ni faqat soha bo'yicha belgilash ko'pincha yetarli aniqlik bermaydi: masalan, hujjatlarni avtomatik saralash oddiy ko'rinsa-da, u real hayotda shaxsning protsessual imkoniyatlarini cheklab qo'yishi mumkin. Shu nuqtada biz taklif etgan uch omilli mezon, ya'ni huquqiy maqomga ta'sir, bahslashish imkoniyati va sistematik xatoga moyillik kombinatsiyasi, qiyosiy yondashuvdagi umumiy g'oyani huquqiy texnika darajasida aniqlashtiradi. Bu aniqlashtirishning ilmiy hissi shundaki, u tartibga solishning qo'llanish doirasini abstrakt "texnologiya xavfi"dan huquqiy oqibatlar bilan bog'laydi.

Javobgarlik masalasida rus va postsovet doktrinasida texnika manbai bo'lgan yuqori xavf institutlari, mahsulot nuqsoni va professional ehtiyotkorlik standartlari muhim o'rin tutadi [5; 6]. Biroq SI tizimlari bilan bog'liq vaziyatlarda klassik konstruksiyalar zanjirning qaysi bo'g'iniga urg'u berishni aniq ko'rsatmaydi, chunki zarar "kod"dan emas, "tizim"dan kelib chiqadi: ma'lumotlar, integratsiya, foydalanuvchi amaliyoti va kontekst birgalikda natijani yaratadi. Shu sababli, javobgarlikni faqat ishlab chiquvchiga yoki faqat foydalanuvchiga yuklash profilaktik samarani kamaytiradi va innovatsion bozorni ham izdan chiqarishi mumkin. Bizning ko'p pog'onali model javobgarlikni taqsimlash mezonini nazorat va oldini olish imkoniyatlari bilan bog'laydi; bu yondashuv mahsulot xavfsizligi doktrinasidagi "xavfni boshqarish subyekti" g'oyasini algoritmik hayot sikliga moslashtiradi [3; 9]. Natijada huquqiy tizim uchun muhim bo'lgan ikki maqsad, ya'ni jabrlanuvchini himoya qilish va ehtiyot choralarini rag'batlantirish, bir-biriga zid qo'yilmaydi.

Shaffoflik va izohlanish bo'yicha xalqaro adabiyotda turli pozitsiyalar mavjud: ba'zi mualliflar to'liq texnik oshkoralikni talab qilib, kod va model parametrlari ochiqligini shart

deb biladi [10]. Biroq huquqiy amaliyotda bunday talab intellektual mulk, axborot xavfsizligi va murakkab modellarning “tushuntirib bo‘lmas” tabiati bilan to‘qnashadi. Bizning natijalar shuni asoslaydiki, huquqiy nuqtai nazardan izohlanishning markazida kod emas, qarorning huquqiy asoslanishi turishi kerak. Ya’ni shaxs qarorga nima ta’sir qilganini, qaysi ma’lumotlar ishlatilganini, qaysi cheklovlar mavjudligini va qanday tartibda e’tiroz bildirish mumkinligini bilsa, protsessual adolatning minimal talablari ta’minlanadi. Bu yondashuv huquqiy pragmatizmga mos: u texnik oshkoralikning imkonsiz yoki zararli bo‘lishi mumkin bo‘lgan hollarda ham shaxs huquqlarini himoya qilishning real instrumentlarini taklif etadi [1; 7].

Ma’lumotlar boshqaruvi masalasida esa ko‘plab tadqiqotlar ma’lumotlar himoyasini alohida yo‘nalish sifatida ko‘radi [4]. Bizning muhokama ma’lumotlar himoyasi nafaqat maxfiylik masalasi, balki huquqiy qarorlarning sifati va kamsitmaslik talabining sharti ekanini ko‘rsatadi. Agar o‘qitish ma’lumotlari tarixiy amaliyotdagi nomutanosibliklarni aks ettirsa, SI tizimi ularni “normal holat” sifatida qayta ishlab, tavsiyalarni sistematik og‘dirishi mumkin. Shu bois, audit va monitoring talabi faqat texnik xavfsizlik chorasiga emas, huquqiy tenglikning protsessual kafolatiga aylanadi. Bu yerda ilmiy natijalar huquqiy siyosat emas, huquqiy texnika darajasida yechim beradi: ma’lumotlar kelib chiqishini hujjatlashtirish, versiyalarni qayd etish, model yangilanishlari oqibatini baholash kabi instrumentlar huquqiy muhitga mos keladi [9; 10].

Xulosa. Tadqiqot huquqiy olamda sun’iy intellektning o‘rni yordamchi texnologiyadan kengroq ekanini, u huquqiy qarorlar arxitekturasi va protsessual kafolatlar mazmuniga bevosita ta’sir etishini asoslab berdi. Maqolada SI qo‘llanishi uch funksional qatlamda tizimlashtirildi hamda xavf darajasini huquqiy oqibatlar bilan bog‘laydigan mezonlar taklif qilindi. Javobgarlikni ko‘p pog‘onali taqsimlash modeli ishlab chiqilib, u hayot sikli bo‘yicha nazorat va oldini olish imkoniyatlariga tayandi. Shuningdek, shaffoflik va izohlanish “kod oshkoraligi” emas, “huquqiy ta’sir shaffofligi” sifatida talqin qilinib, bahslashish va inson tomonidan qayta ko‘rib chiqishning minimal protsessual standartlari asoslandi. Amaliy jihatdan, taklif etilgan yondashuv SI tizimlaridan foydalanishda audit, monitoring, ma’lumotlar boshqaruvi va inson nazoratini bir butun mexanizm sifatida ko‘rishga imkon beradi. Kelgusida tadqiqotlar soha kesimida risk mezonlarini aniqlashtirish, algoritmik qarorlar bo‘yicha isbotlash standartlarini takomillashtirish va SI qo‘llanadigan yuridik protseduralar uchun maxsus protsessual reglamentlarni ishlab chiqishga qaratilishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. Hoboken, Pearson, 2021. 1152 p.
2. Хабриева Т. Я. Право и цифровые технологии. Москва, Норма, 2020. 240 с.
3. Талапина Э. В. Искусственный интеллект и право. Москва, Юрайт, 2021. 280 с.

4. Bygrave L. A. Data Privacy Law: An International Perspective. Oxford, Oxford University Press, 2014. 256 p.
5. Венгеров А. Б. Теория государства и права. Москва, Омега-Л, 2019. 608 с.
6. Карцхия А. А. Цифровое право. Москва, Статут, 2019. 432 с.
7. European Commission. Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Brussels, Publications Office of the European Union, 2021. 108 p.
8. Susskind R. Online Courts and the Future of Justice. Oxford, Oxford University Press, 2019. 320 p.
9. Gasser U., Almeida V. A. F. A Layered Model for AI Governance. Cambridge, MIT Press, 2021. 224 p.
10. Mittelstadt B. Principles Alone Cannot Guarantee Ethical AI. Dordrecht, Springer, 2019. 25 p.